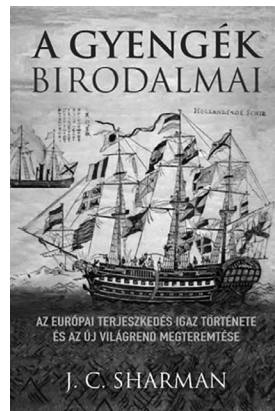

Európai expanzió a korai modernitásban

J. C. Sharman: *A gyengék birodalmai: Az európai terjeszkedés igaz története és az új világrend megteremtése*. Ford.: Hajdu András. Budapest, Pallas Athéné, 2019. 219.

J. C. Sharman a Cambridge-i Egyetem Politika és Nemzetközi Tanulmányok Tanszékének nemzetközi kapcsolatok-professzora és a King's College munkatársa. Fő kutatási területei közé tartozik a nemzetközi korrupció, a pénzmosás és az adóparadicsomok kérdése, illetve a korai modern világ globális politikája. Ez utóbbi témában 2019-ben jelent meg kötete *A gyengék birodalmai: Az európai terjeszkedés igaz története és az új világrend megteremtése* címmel. A munka fő célkitűzése az, hogy ráirányítsa a figyelmet az eurocentrikus történelemfelfogás főbb hibáira és tévedéseire. A szerző célkitűzéseinek megfelelően a mű rövid és közérthető, széles olvasóközönség megszólítására törekszik.

A kötet az első globális nemzetközi rendszer létrejöttével foglalkozik, amely folyamat a szerző meglátása szerint a 15. század végétől egészen a 18. század végéig tartott, s amellyel érvel, hogy a korábbi regionális rendszereket az európai expanzió folyamata kötötte össze. Sharman az „expanzió” alatt nem feltétlenül a katonai hódítást érti, ugyanis az európai államok gyakran kényszerültek arra, hogy kompromisszumot kössenek a nagy ázsiai (vagy afrikai) birodalmakkal. Ez gyakran a szárazföldi területek iránti érdektelenségben mutatkozott meg, mivel az európaiak célja sokszor inkább a tengeri kereskedelem ellenőrzése volt, a szárazföldet ugyanis a náluk sokszor erősebb ázsiai vagy afrikai állam birtokolta. (9–10.) A kooperáció sokszor azt is jelentette, hogy helyi hatalomra kellett támaszkodniuk, ezzel érdekközösséget is létrehozva. Jelentős katonai expanzióra egyedül az amerikai kontinensen került sor, amelynek magyarázata Sharman szerint az indiánokat tizedelő járványokban keresendő.

A kötet bevezetésében a szerző megkérdőjelezi a szakirodalom¹ állításait a katonai forradalom és a gyarmatosítás kapcsolatáról, és egy alternatív magyarázat mellett érvel. Rámutat arra, hogy az európai hatalmak sokszor gyengébbek voltak, mint az ellenfeleik, és gyakran nem is „állami” erők, hanem magántársaságok, megbízott kalandorok kisebb csoportjai és a helyi szövetségesek vívtak küzdelmet a helyi uralkodók vagy törzsfők csapataival. (13.) Ez természetesen azt is jelentette, hogy a gyarmatosító erők nem feltétlenül rendelkeztek az európai anyaországok technológiai színvonalával. Ezzel a szerző arra is rámutat, hogy versenylogikán

¹ MICHAEL, [1955]; ANDRADE, 2016; KAUSHIK-LORGE, 2015.

felépülő katonai forradalom (ahogy Peers feltételezte²) nem lehetett a gyarmatosítás motorja, hiszen teljesen más taktikát és felszerelést igényeltek a gyarmati expedíciós utak, mint a hagyományos európai háborúk. (16.) A lándzsások által védett nagy tömegű muskétások sortüzét például a dél-amerikai dzsungelben lehetetlen volt alkalmazni. Éppen emiatt sokszor a védők előnyt élveztek a támadókkal szemben: 1800 előtt például az afrikai gyarmatosító kísérletek többsége vereséggel végződött, és Afrika felosztására a 19. század második felében került csak sor.

A katonai forradalom elméletének elvetését követően a szerző a gyarmatosítás kulturális kontextusaira fókuszál, és rávilágít arra, hogy a versenyszelekció önmagában nem elegendő a katonai hatékonyság növekedéséhez, és konkrét példákat hoz a (szociológiai értelemben vett) kultúra jelentőségére. Az egyik ilyen az 1986-os ugandai felkelés, amely során annak vezetője, Alice Auma azt állította magáról, hogy ő különböző szellemek médiuma, s csapatait 3 divízióba osztotta. Mindegyik élén egy-egy szellem állt, a katonáknak pedig parancsba adták, hogy nem támadhatnak fedezékből és nem szabad célozniuk, a szellemek feladata volt ugyanis eldönteni, hogy melyik ellenséges katona érdemel halált. Természetesen a stratégia hatásfoka meglehetősen alacsony volt, a felkelés során mégis ezt alkalmazták. Afrikában más esetekben is gyakori volt a hadviselés ezen formája, annak ellenére, hogy a legtöbb esetben sikertelennek bizonyult. (41–42.) A szerző szerint ezt egyszerűen az magyarázhatja, hogy az ok-okozati összefüggés kulturális determináltsága miatt az afrikai felkelők az egyes eseményekből más következtetést vontak le, mint az európaiak. Avagy, ahogyan egy afrikai felkelő megfogalmazta: *„Kuruzslóknak hívjátok őket, de nektek a nyugati hadseregekben páncélotok van, és néha ezek sem védenek meg, vagyis ugyanott vagytok, mint mi.”* (44.) Az illető nem érezte, hogy a technológiai fölény miatt győztek a Nyugatiak, a vereségeket ugyanis általában a rituális szokások be nem tartásával magyarázták. Tehát saját transzcendens logikájuk alapján racionalizálták a kudarccokat, ebből kifolyólag nem a módszerben látták a hibát, hanem az egyes egyéneket, így nem gondolták, hogy változtatniuk kellene a stratégiájukon.

A bevezető után, amelyben a szerző a katonai forradalom téziséét cáfolja és a kultúra jelentőségét helyezi az előtérbe, a további fejezetekben konkrét eseteket és példákat vizsgál, amelyek segítségével azt igyekszik alátámasztani, hogy a korai európai expanzió nem a katonai szupremácián alapult, hanem sokkal inkább az együttműködésen és a behódoláson. Az első fejezetben a szerző az ibériai hatalmak gyarmatosító törekvéseit ismerteti, és külön kitér arra, hogy miért értek el jelentős sikereket az európaiak. Ebben több tényező segítette őket, főként azok a különféle járványos betegségek, amelyekre a hódítók már immunisak voltak, az amerikai bennszülöttek között azonban magas halálozási arányt eredményeztek. Ezzel szemben Afrikában az európaiak bizonyultak kevésbé ellenállóknak a fertőzésekkel szemben, míg Ázsiában kiegyenlített volt a helyzet. (48.) A szerző szerint a másik tényező az egyes indián törzsek megosztottsága volt; az európaiak ezt kihasználva, különféle szövetségi kombinációk segítségével tudtak győzedelmeskedni. A Tenochtitlánért vívott csatában például 900 spanyol mellett több tízezer helyi szövetséges harcolt az aztékok ellen. A spanyolok fegyverzete szintén erőfölényt

² PEERS, 2011.

jelentett, ám nem a tűzfegyverek bizonyultak döntőnek, hanem a több száz éve használt acélkardjaik. Mivel azonban a környezeti tényezők nem tették lehetővé az európai hadviselés bizonyos technikáinak alkalmazását, a zárt alakzatokban harcoló tűzfegyveres gyalogság használhatatlannak bizonyult. Az a tényező viszont, hogy az indiánok nem ismerték az acélt, az európaiakat értékes szövetségessé tette az indián törzsek szemében, és ezáltal komoly szerepet játszottak a birodalmak különböző konfliktusaiban, amelyből komoly előnyöket tudtak kovácsolni. (57.)

A szerző ezt követően a portugál expanziós törekvésekre tér rá. A portugálok afrikai hódításai a 15. században kezdődtek, eleinte a partvidékre fókuszálva. 1589-ben nyílt támadást intéztek a mai Angola északnyugati területén fekvő Ndongo ellen, az afrikai szövetségeseik azonban cserben hagyták őket, az ndongói erők pedig vereséget mértek rájuk. 1600-ban újabb kísérletet tettek a terület meghódítására, azonban a vállalkozás ismét kudarccal végződött. Ezt követően több mint 250 évig, 1857-ig nem próbálkoztak Ndongo és Kongó meghódításával, ehelyett partmenti pozícióik megerősítésére törekedtek a rabszolgakereskedelem hatékonyabb működtetése érdekében. (63–64.) A portugálok sikereket leginkább a partvidéken értek el, amit annak köszönhetnek, hogy a tengeri fölényt kihasználva térdre tudták kényszeríteni a partmenti, sokszor kereskedésből élő városállamokat és kisebb országokat. Ám a partmenti hegemoniájuk is törékenynek bizonyult akkor, amikor az ománi szultán 1698-ban 3000 fős seregével bevette a mombasai olasz rendszerű portugál csillagerődöt.

A vereségek mellett a portugál erők azonban számos sikerrel is számolhattak, például Etiópia ellen. Mivel a különböző betegségek az afrikai kontinensen jellemzően az európaiakat érintették, az afrikai államok nem omlottak össze, szemben a Dél-Amerika területén fekvő államokkal. A szerző az afrikai hódítás mellett kitér a portugálok ázsiai jelenlétére is, és megállapítja, hogy ezen a területen a portugál erők kénytelenek voltak együttműködni, mivel az ázsiai birodalmak katonai erő tekintetében felülmúlták az európaiakat. Itt is érvényesült azonban az európai tengeri szupremácia, így a portugálok a kisebb kereskedőállamokkal sikerrel vették fel a harcot. (73.) A megszerzett szárazföldi támaszpontok többségét is csak a flotta segítségével tudták megtartani.

A második fejezetben Sharman a szuverén társaságok keleti expanziós törekvéseit taglalja. Két társaságot vizsgál, a Brit és a Holland Kelet-indiai Társaságot, összehasonlítva a társaságok és az ázsiai hatalmak katonai erejét. Tárgyalja továbbá a társaságok felépítését, funkcióit és az államhoz való viszonyulásukat. (79–86.) A Holland Kelet-indiai Társaságot – struktúrája miatt is – a profitszerzés célja vezette, nem pedig a hódítás, ennek ellenére fennállása során folyamatosan növelte területét és lekötöleztetteinek számát. Az indonéz szigetvilág kis szultanátusai ellen is sikerrel harcolt, kihasználva flotta fölényét, a nagyobb birodalmak ellen azonban csekély sikereket ért el. (91.) A szerző áttekinti a Brit Kelet-indiai Társaság történetét is, itt viszont külön kitér arra, hogy a Társaság miért lehetett sikeresebb, mint más próbálkozások. 1757-et követően ugyanis jelentős területeket hódítottak meg Indiában. A Társaság működési mechanizmusa hasonló volt a holland megfelelőjéhez, de ennek ellenére tovább állt fent (1857-ig míg, a Holland Kelet-indiai Társaság 1798-ig) és jelentősebb sikereket könyvelhetett el. Sharman nem hallgatja el azonban a 17. századi veszteségeket sem: a Brit Kelet-indiai Társaság 1690-ben

konfliktusba került a Mogul Birodalommal, mely a britek vereségével végződött. A 18. századi sikereket Sharman a technikai fölényrel, a politikai helyzettel, valamint a seregszervezési és gazdasági gyakorlatokkal magyarázza. (100–112.)

Sharman a harmadik fejezetben a magyar történeti kutatások szempontjából is releváns kérdéssel foglalkozik, amikor az ázsiai expanzió európai vonatkozásait vizsgálja. Ezt az Oszmán Birodalom és az európai államok konfliktusain keresztül mutatja be, s kiemeli, hogy bár az Oszmán Birodalom kapacitásai jóval felülmúlták az európaiakét, technológiai szempontból az 1600-as évekig egyenrangúak voltak az európaiakkal. (122.) A török jelenlét az oszmánok magyarországi kiűzését követően is fenyegető veszély maradt, és a felszabadító háború sikerét a szerző nem a katonai-technológiai fölényrel magyarázza, hanem a keresztény hatalmak összefogásában rejlő erővel, mely elsősorban a több fronton történő egyidejű támadásokban manifesztálódott. Hiszen Velence görög területeken, a keresztény főerők Magyarországon, majd a Balkánon, míg az oroszok a Fekete-tengernél folytattak hadműveleteket. (124.) Bár a szerző nem teszi, de mindenképp érdemes megemlíteni az okok között Savoyai Jenő katonai géniuszát, amely jelentősen hozzájárult az oszmánok legyőzéséhez. A 18. századi oszmán hanyatlást az ismert belső okok mellett a növekvő orosz jelenléttel is összefüggésbe hozza, ugyanakkor jelzi, hogy a 18. században a porta még jelentős hatalmat képviselt, amely képes volt a század végén is sikereket elérni a Habsburg Birodalommal szemben.

Sharman az összegzésben azokat a tényezőket tárgyalja, amelyek elvezettek ahhoz, hogy az európaiak győzelmeiket könyvelhették el az Európán kívüli terjeszkedés során. Ennek magyarázataként elsősorban a modernizációt és az ipari tömegtermelés megjelenését emeli ki. Kitér a 19. századi imperializmus („új imperializmus”) dinamikájára és egyedi vonásaira, és rámutat arra is, hogy az európai hegemonia, amely elérését a 15. századtól folyamatosan hosszas erőfeszítések előzték meg, igen rövid ideig tartott, hiszen a 19. századra teljesedett ki, a dekolonizációs folyamat pedig már a 20. század első harmadában elindult.

A gondolatébresztő kötet fő törekvése a katonai forradalom mint az európai szupremáciát alátámasztó tézis megcáfolása, illetve az eurocentrikus historiográfiai tradíció kritikájának felállítására. Ezt a célt azonban nem képes maradéktalanul teljesíteni: a 167 oldalas, hivatkozások és jegyzetek nélküli törzsszövegben Sharman a legtöbbször nem reflektál mélyebb összefüggésekre, és nem ismerteti behatóan a bemutatott államok felépítését és politikai helyzetét, ám éppen ezért emiatt a szélesebb közönség számára is közérthető és fogyasztható olvasmány, a téma iránt mélyebben érdeklődőknek azonban csupán kiindulási alapot nyújthat az európai expanzió sikereinek és kudarcainak megértéséhez, és nem pótolhatja a körültekintőbb szakirodalmi tájékozódást.

Kurucz Benjamin

*Felhasznált irodalom és rövidítések***ANDRADE**

- 2016 ANDRADE, Tonio: *The Gunpowder Age: China, Military Innovation and the Rise of the West World in History*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2016.

KAUSHIK-LORGE

- 2015 KAUSHIK, Roy – LORGE, Peter: Introduction. In: *Chinese and Indian Warfare: From the Classical Age to 1870*. Eds.: KAUSHIK, Roy – LORGE, Peter. Abingdon, Routledge, 2015. 1–14.

MICHAEL

- [1955] MICHAEL, Robert: The Military Revolution 1560–1660. In: *The Military Revolution Debate: Readings in the Military Transformation of Early Modern Europe*. Ed.: ROGERS, Clifford J. Boulder, CO, Westview, 1995. 13–35.

PEERS

- 2011 PEERS, Douglas M.: Revolution, Evolution, or Devolution: The Military Making of Colonial India. In: *Empires and Indigenes: Intercultural Alliances, Imperial Expansion, and Warfare in the Early Modern World*. Ed.: LEE, Wayne E. New York, NY, New York University Press, 2011. 81–106.